

Stiliaus varžtuose: tautinės tapatybės paieškos tarpukario namų pramonės dirbiniuose

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: lijana.sn@gmail.com

Straipsnyje analizuojamos tautinio stiliaus susiklostymo aplinkybės tarpukario namų pramonės dirbiniuose, tęsiančiuose liaudies amatų tradicijas. Pasitelkus tarpukario amatininkų ir kaimo gyventojų spaudą, kitus rašytinius šaltinius, faktografinį, istorinį ir analitinį metodus, siekiama atskleisti, kokiomis propagandos priemonėmis to meto meistrai buvo auklėjami lietuviškumo dvasia, kaip buvo skatinamas tautinių formų palaikymas namų pramonės organizavimo pradinėje stadijoje (3-iojo dešimtmečio pabaigoje–4-ojo pradžioje) nukreipiant amatininkų pastangas liaudies tradicijų plėtojimo linkme.

Raktažodžiai: tarpukario kultūra, namų pramonė, tradiciniai amatai, tautinis stilius, Žemės ūkio rūmai, žemės ūkio parodos, Paulius Galaunė, Antanas Tamošaitis, Ignas Šlapelis

„Gyvename naują gadynę, naujas gyvenimo vagas varome, naujas vertybes kuriame“, – teigė 1932-aisiais muziejininkas ir dailės istorikas Paulius Galaunė, kartu pridurdamas, kad be praeities negali būti ateities, kad tik praeitis mus moko, kokios ieškoti ateities¹. M. K. Čiurlionio galerijos direktorius buvo ne vienintelis – retas to meto menininkas, filosofas ar dailės kritikas apeidavo su krašto ideologija glaudžiai susijusius liaudiškumo klausimus kultūroje. P. Galaunė ne tik moksliniu požiūriu analizavo liaudies meną, bet ir aktyviai skleidė tautinio meno idėjas, agitavo puoselėti didžiausius tautos lobius – liaudies dailę ir tautosaką. Kone visi, gvildinę dailės aktualijas, pasisakydavo apie tautinį stilių arba bent atkreipdavo dėmesį (dažniausia kritiniu žvilgsniu) į priemones, kuriomis reiškiami etninė tapatybė dailėje. Kaip niekad iki tol garsiai kalbėta apie tautinio paveldo tęstinumą, modernumo ir tradicijos santykį moderniajame mene.

Tautinio stiliaus klausimai įvairiais aspektais gvildinti kone visų dabarties autorių, rašiusių apie tarpukario dailę ir kultūrą. Bene plačiausiai stiliaus susiformavimo prielaidos, jo sampratos kaita ir įvairūs raiškos aspektai aptarti Jolitos Mulevičiūtės ir Giedrės Jankevičiūtės monografijose, skirtose dailės gyvenimui Lietuvos Respublikoje (1918–1940)². Knygos skyrių „Dailės švietimas ir amatų ugdymo sąjūdis“ G. Jankevičiūtė skyrė tarpukario šalies amatininkystės politikai, amatų švietimo sistemos raidai, tradicinių dirbinių gamybos

¹ P. Galaunė, Mūsų juostų senumas, *Sodžiaus menas*, kn. 4: *Juostos*, Kaunas, 1932, p. 5–6.

² J. Mulevičiūtė, *Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2001; G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003.

organizavimo, eksponavimo parodose, stiliaus sampratos klausimams³. Šiame straipsnyje bus aptariamos aplinkybės, susiklosčiusios tradiciniuose kaimo amatuose 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečių sandūroje, t. y. tuo metu, kai instituciniu mastu pradėta koordinuoti amatininkų veiklą ir agituoti juos prisidėti prie komercinės etnografinių formų dirbinių gamybos. Remiantis tarpukario periodikoje skelbtais amatų specialistų ir organizatorių rašiniais bei kitais rašytiniais šaltiniais bus kalbama apie tautinės propagandos priemones, skleidusias lietuviškumo dvasią ir skatinusias sodžiaus meistrus atsikratyti svetimybų, kreipusias juos liaudiškumo plėtojimo linkme. Atsiribojama nuo amatų organizavimo ir kaimo meistrų instruktavimo tematikos, kuri jau anksčiau aptarta šių eilučių autorės rašiniuose⁴. Siekiama susitelkti į savamokslių kaimo amatininkų santykio su tautiniu paveldu problemą. Kaip jie atsiliepė į kvietimą plėtoti tautodailės stilių? Ar tai buvo jų užmojus stabdantis ar naujiems sumanymams įkvėpiantis veiksnys?

Lietuva buvo žemės ūkio valstybė (miestuose tegyveno apie 15% gyventojų), ir visos tarpukario vyriausybės daug dėmesio skyrė kaimo gyventojų socialinio, kultūros ir ekonominio gyvenimo strategijai. Ilgą laiką manyta, kad kaimo meistrai natūraliai prisitaikė prie pakitusių sąlygų, aktyviai įsitraukė į dailių amatų atgimimo sąjūdį, be ypatingų pastangų plėtojo tautodailės formas. Tačiau tikrovė buvo kiek kitokia. Atkūrus nepriklausomybę šalies politinės, ekonominės ir kultūrinės permainos palietė sodiečių buitį. Krašto modernizavimas, miesto papročių skverbimasis į kaimo kultūrą atsuko prieš neįmantrų sodiečių gyvenimo būdą, formavo kitokį skonį, stūmė iš vartosenos etnografinius dirbinius. Nors namudiniai dirbiniai (ypač audiniai) dar buvo plačiai naudojami ir pati rankų darbo tradicija gyvybinga, tačiau kaimiečių migracija į miestus, irstantis uždaras valstiečių gyvenimo būdas, sparčiai plintantys fabrikiniai gaminiai sudarė grėsmę tradicijų tęstinumui. Medinių koplytstulpių ir dievukų skaptavimas, kaimiečių akimis žiūrint, seniai „išėjęs iš mados“ – net kaimo kapinaitėse buvo statomi metaliniai paminklai ir liedintos ketaus tvorelės. Senoviškų dirbinių nevertino ir jaunoji ūkininkų karta. „Ne paslaptis, kad mūsų suvalkietės jau ir kračius pradeda pirktis krautuvėse, – pastebėjo liaudies meno puoselėtojas Antanas Tamošaitis. – Mūsų trobose ir seklyčiose diena iš dienos vis labiau išivyrąja svetimų tautų rankdarbiai ir jų menas, o mūsų rankdarbiai ir dailė gujami iš gimtosios pastogės.“⁵ Ūkininkai ieškojo pigesnių ir sodiečio akiai gražesnių pramonės gaminių. Po kaimus keliavę žydų prekeiviai keitė vengriškas gėlėtas skareleles ir kitus smulkius pramonės gaminius į naminius audinius. Pasenę darbo įrankiai sunkino tradicinių dirbinių gamybą ir žaliavų paruošimą. Neigiamai atsiliepė ir istorinis palikimas – šimtmečius trukusi šalies polonizacija ir rusifikacija, lietuvių kultūros nuvertinimas, miesto rinką užplūdę importiniai dirbiniai. Tarpukario šviesuomenė suvokė, kad neseniai nepriklausomybę atkūrusiai valstybei kaip niekad aktualu išsaugoti liaudies meną, pakelti jo statusą visuomenės akyse, padaryti jį prieinamą ne tik kaimiečiams, bet ir platesniems visuomenės sluoksniams.

³ G. Jankevičiūtė, op. cit., p. 210–223.

⁴ Žr.: L. Šatavičiūtė, Dailių amatų gaivinimo modelis tarpukario Lietuvoje: kaimynų patirtis, *Kultūrologija*, t. 11: *Kultūros savitumas ir universalumas*, Vilnius, 2004, p. 245–254; L. Šatavičiūtė, „Marginių“ bendrovės produkcija 1930–1941 m.: tautinio autentiškumo problema, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, kn. 38: *Dailės parafrazės. XX amžius*, Vilnius, 2005, p. 63–82; L. Šatavičiūtė, *Liudvikas Strolis – Žemės ūkio rūmų keramikos kursų vedėjas, Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, Vilnius, 2005, t. 7, p. 281–288.

⁵ A. Tamošaitis, *Austiniai kilimai*, Kaunas, 1935, p. 4.

To meto menininkai ir inteligentija ypatingą dėmesį skyrė taikomajai daili ir dailiesiems amatams. Nuolat buvo pabrėžiama, kad buities estetika, sklindanti iš kasdienio vartojimo daiktų, daug paveiklesnė nei vaizduojamosios dailės kūrinų. Meno istorikas Ignas Šlapelis buvo įsitikinęs, kad elitinis menas nustojęs savo socialinės reikšmės, tačiau to nepasakys apie aplinkos daiktus, veikiančius žmogaus psichiką ir galinčius jam skiepyti tautinę arba svetimą dvasią. Jis pabrėžė, kad modernūs dirbiniai privalo būti ne tik dailūs, bet ir pasižymėti „tautybės antspaudu“. „Mes šiandien esame apsistatę visokiausiais svetimais fabrikatais ir manome, kad tai nieko nereikia mūsų tautybei, – teigė I. Šlapelis. – Labai klystame taip manydami. Jei nuolat kalbant svetima kalba yra pavojus nutausti, tai nedaug mažiau yra pavojaus nutausti, apsistačius savo kasdieninį gyvenimą svetimais dirbiniais.“⁶

Liaudiškumo ir kosmopolitinių apraiškų santykis buvo ypač aktualus amatų sąjūdžio pagimdytai namų pramonės sričiai – serijiniu būdu kurtiems paraliaudiniams dirbiniams, imitavusiems arba interpretavusiems tautodailės stilistiką⁷. Šiuos dirbinius nuo autentiškos liaudies dailės pirmiausia skyrė komercinis pobūdis. Atsiradę kaip amatų skatinimo programos rezultatas jie ne tik turėjo tenkinti sodiečių buities poreikius, bet ir neaplenkti tautinių meno formų pageidaujančių miestiečių, be to, užpildyti nišą, egzistavusią dėl nepakankamai išplėtos pramonės, kartu tarnauti valstybės tautinės ideologijos propagandai. Svarbiausia paraliaudinių dirbinių gamintojų grupė kaip ir ankstesniais laikais buvo kaimo amatininkai, todėl pirmiausia amatų organizatorių žvilgsniai nukrypo į kaimą⁸. Tradicijų tąsa susirūpinusiems asmenims atrodė, kad pagalba sodžiaus amatininkams reikalinga ne tik dėl to, kad liaudies menas sparčiai traukiasi iš kaimo buities, bet ir dėl jų gamybos pobūdžio – liaudies meistrai niekada masiškai negamino rinkai. P. Galaunė pabrėžė, kad „mūsų liaudis, daugiausia ūkininkai žemdirbiai, yra vienalytė, o jos įvairūs dirbiniai, kuriuose reiškiasi menas, niekuomet neišaugo į smulkiają pramonę, bet visuomet buvo ir yra tik gyvenimo reikalams vartojami objektai“⁹. Tai atsitiko dėl to, kad Lietuvoje egzistavo skirtingi kaimo ir miesto vartojimo poreikiai, kaimo amatininkai niekada nesitaikė prie miestiečių skonio (taip galėjo atsirasti liaudiškas kičas ir net „liaudies meno formų išsigimimas“). Gamyba tik savo poreikiams neskatinė techninio progreso – primityvių darbo įrankių tobulinimo, tačiau padėjo sodiečiams išlaikyti archajiškas dirbinių formas. P. Galaunė nieko neužsiminė (ar iš nežinojimo, ar nelaikydamas tų faktų svarbiais) apie XIX pabaigoje–XX a. pradžioje daugiausia Kauno gubernijos dvarininkų pastangomis plėtotus liaudiškos stilistikos audinius ir XX a. pradžioje užsimezgusią paraliaudinių juostų tradiciją.

P. Galaunė ne viename savo straipsnyje pripažino, kad kraštą užplūdusi vėluojanti dailių amatų sąjūdžio banga susiduria su daugybe spręstinių dalykų, pirmiausia su liaudišku stiliumi, kuris dažnai suprantamas vienpusiškai – į modernią daiktų formą įpinant nmodernizuotus liaudies dailės raštus. „Tatai vyksta dėl to, kad savąjį stilių kurti mes norime skubiai, kai tuo tarpu stilius kuriamas dešimtmečiais ir šimtmečiais. <...> Kaip eiti prie stiliaus mūsų gimstančiuose amatuose – tai yra problema, kurią ne taip greitai išspręsimė.“¹⁰ P. Galaunei atrodė, kad estetikos pradmenis ir potraukį liaudies menui turėtų suteikti

⁶ I. Šlapelis, *Keramika, Bangos*, 1932, Nr. 3, p. 69.

⁷ Paraliaudinių dirbinių terminą lietuvių dailėtyroje išplatino Teresė Jurkuvienė. Žr.: T. Jurkuvienė, *Lietuvių juostos XX a. pirmaisiais dešimtmečiais*, *Menotyra*, 1999, Nr. 2, p. 72–77.

⁸ XX a. I pusėje, ypač tarpukariu, liaudiškos stilistikos dirbiniai (daugiausia smulkūs rankdarbiai, mezginiai, juostos, drožiniai) peržengė kaimo ribas, paplito miestuose ir miesteliuose.

⁹ P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas, p. 9–10.

¹⁰ P. Galaunė, *Menas ir amatai. Uždaviniai menininkams*, *Amatininkas*, 1937, Nr. 1, p. 3.

mokykla. Deja, anot dailės istoriko, užsienyje, toli nuo liaudies meno šaltinių, rengiami amatų specialistai negali įsisavinti tautodailės tradicijų. Kauno meno mokykla turėtų ugdyti kvalifikuotus „ne vien vedėjus, bet ir darbuotojus“, tačiau kol tikrovė kertasi su praktika, amatininkams reikėtų dažniau į pagalbą pasitelkti menininkus¹¹.

Kad amatininkų pastangų negalima palikti savieigai, kad juos būtina auklėti tautine dvasia – tos pačios nuomonės laikėsi ir P. Galaunės sekėjas A. Tamošaitis. „Kaimas dar menkai pažįsta naujas formas, kurioms norime suteikti lietuvišką dvasią <...>, – rašė jis. – Kartu su svetimomis formomis jį užplūdo ir svetimi raštai, nemažai pagadinami mūsų kaimą. Todėl maža vilties, kad be mūsų inteligentų ir menininkų pagalbos kaimas kada nors grįš prie savo senojo skonio.“¹²

Žemės ūkio rūmuose 1930 m. įsteigus Namų pramonės skyrių ir paskelbus rūmus liaudies amatų koordinavimo centru, čia buvo priimti dauguma kaimo meistrų veiklą reglamentuojančių ir liaudiškumo linkme kreipiančių nutarimų. Rūmuose sudaryta Namų pramonės gaivinimo komisija, kuriai vadovavo M. K. Čiurlionio galerijos direktorius P. Galaunė, į ją įėjo rūmų finansininkas Kipras Bielinis, visuomenininkė ir liaudies meno žinovė Kristina Griniuvienė, Spaudos fondo buhalterė Alena Stankevičaitė. Komisijos nariai buvo įsitikinę, kad reikia „išjudinti visuomenę“, sudominti ją liaudies menu, sudaryti namų pramonės rėmimo komisijas apskrityse, pradėti rengti amatininkų kursus, leisti leidinius, amatų mokyklose propaguoti tautinį stilių ir t. t.¹³ Išplatinus P. Galaunės sudarytas anketas su klausimais apie amatininkų socialinę padėtį, poreikius, gamybos apimtis ir pan.¹⁴, kaimuose atlikta amatų meistrų apklausa. Į klausimus atsakę medžio drožėjai, puodžiai, audėjai, kalviai, pynėjai skundėsi tobulesnių įrankių, metodinės literatūros, pigesnių žaliavų stoka, pageidavo tobulinimosi kursų ir specialių mokyklų. Išanalizavus anketų duomenis buvo nutarta teikti finansinę paramą geresniems įrankiams įsigyti, propaguoti liaudies meną, skatinti atsisakyti kosmopolitiškų dirbinių formų ir ornamentų. Jau kitais metais pradėtas organizuoti kaimo meistrų instruktavimas ir aprūpinimas įrankiais.

Žemės ūkio ir smulkių ūkio šakų parodos buvo įprasta liaudies meno ir namų pramonės dirbinių pristatymo vieta, todėl nutarta skirti didesnę dėmesį šių parodų namų pramonės skyriams, kuriuos nuo 4-ojo dešimtmečio rengti apsiėmė Namų pramonės skyriaus tarnautojai. 1930 m. nuolatinis rūmų talkininkas P. Galaunė parašė namų pramonės dirbinių eksponavimo parodose ir premijavimo nuostatas. Bandymų reglamentuoti tradicinių amatų dirbinių rodymą šiose parodose būta ir anksčiau. Kiekvienos parodos proga buvo rengiamos (skelbiamos spaudoje, leidžiamos atskiru leidiniu) taisyklės. Dar 1922-ųjų knygelėje „Ūkio parodos“ kaimo amatininkai buvo agituojami savo kūryboje ne sekti svetimtaučiais, bet kurti patiems, siekiant tautinės dvasios ir lietuviško skonio¹⁵. Šias eilutes parašęs dailininkas ir liaudies meno rinkėjas Kazys Šimonis 3-iojo dešimtmečio pradžioje, dar „besikeliant tautai iš apsnūdimo“, apkeliavo ne vieną provincijos žemės ūkio parodą, kur pastebėjo daug vokiečių, rusų ir kitų kultūrų paveiktų arba svetimais raštais dekoruotų amatininkų dirbinių.

1930 m. P. Galaunės parengtose taisyklėse buvo skelbiama, kad parodų rengėjai pirmiausia pageidavo kuo daugiau tradicinių drožinių (klumpių, kultuvių, riešutų spaustukų, lazdų,

¹¹ Ibid., p. 3.

¹² *Sodžiaus menas*, kn. 4: *Juostos*, Kaunas, 1932, p. 24.

¹³ Namų pramonės gaivinimo reikalai, *Ūkininko patarėjas*, 1930, Nr. 3, p. 122.

¹⁴ *Žemės Ūkio Rūmų 1930–1932 metų darbų apyskaita*, Kaunas, 1934, p. 174.

¹⁵ *Ūkio parodos. Parodų rengėjams, dalyviams ir lankytojams vadovėlis*, Šiauliai, 1922, p. 39.

dėžučių, kt.), audinių (staltiesių, rankšluosčių, lovatiesių, prijuosčių, juostų, kt.), mezginių, keramikos (lėkščių, dubenų, puodynių, kt.), kalvystės dirbinių (geležinių kryžių, žibintų, spynų, kt.), vaikų žaislų, pintųjų dirbinių, kurie pasižymėtų „lietuvių liaudies menišku skonio pasireiškimu: daryti sulig senų pavyzdžių arba ir naujai sumanytų raštų ir formų, tik kad tatai nebūtų imama iš įvairių svetimų pavyzdžių“¹⁶. Premijuojant gaminius ketinta atsižvelgti į jų techninį atlikimą, formos, spalvų ir raštų savitumą, įdėtą darbą, tiražavimo aspektus (vienetinis dirbiny ar serijinis).

„Marginių“ bendrovei liaudies menui ir namų pramonei remti, įkurtai 1930 m. pabaigoje, buvo patikėta organizuoti tradicinių amatų gamybą, surinkti iš amatininkų dirbinius ir parduoti juos per savo parduotuvių tinklą¹⁷. Jau kitais metais bendrovė spaudoje skelbėsi priimanti į neseniai atidarytą parduotuvę Kaune įvairių rūšių amatininkų produkciją, pasižyminčią tautiniu pobūdžiu: „dirbiniai, ypač audiniai ir mežginiai, turi turėti lietuviškus raštus, motyvus, gražiai suderintas spalvas ir pasireikšti savitumu ir originalumu“¹⁸. Pirmaisiais veiklos metais bendrovės ryšiai su provincija buvo menki, parduotuvei stigo prekių, tačiau 1932 m. ji viliojo miestiečius gausiu audinių, mezginių, medžio dirbinių, net muzikos instrumentų pasirinkimu („tai tikras lobynas liaudies pagamintų pačių reikalingiausių daiktų“), o valdininkai, visuomenės organizacijos ir įstaigos buvo raginamos apsipirkti tik „Marginiuose“, tuo paremiant lietuvišką namų pramonę¹⁹.

Norėdami paskatinti tradicinius amatus Žemės ūkio rūmai organizavo įvairių dirbinių konkursus. Vienas tokių, kurio nuostatas suformulavo taip pat P. Galaunė, buvo 1931 m. spaudoje paskelbtas konkursas žaislams gaminti. Vaikų žaislus lietuviai daugiausia įsiveždavo iš užsienio, todėl dėtos viltys į kaimo amatininkus, tikintis, kad jie, kaip ir JAV bei Vakarų Europos namudininkai, gali gaminti senas tradicijas turinčius medinukus, šiaudinukus, švilpynes ir kitokias žaidimo priemones. Be to, konkursas aprėpė ir liaudiško pobūdžio suvenyrinius dirbinius: „lengvai sudedamus gyvenamojo namo, klėties, varpinės modelius“, drožinius ir molio lipdinius, vaizduojančius naminius gyvulius ir paukščius, Lietuvos gyventojus (lietuvius, žemaičius, čigonus, žydus), etnografines ir katalikiškas šventes bei jų personažus, buitines scenas. Būsimi dirbiniai turėjo būti gaminami iš vietinės medžiagos paprasčiausiais įrankiais, atitikti higienos reikalavimus ir pasižymėti „lietuvių liaudies meno skoniu“, atspindinčiu formos plastikoje, ornamente, kolorite²⁰.

Populiarinant tradicinių amatų idėją nutarta nepalikti nuošalyje ir potencialių amatininkų – kaimo jaunimo, kuris nuo 3-iojo dešimtmečio pabaigos būrėsi į Jaunųjų ūkininkų ratelius (Žemės ūkio rūmai pradėjo vadovauti jaunųjų ūkininkų sąjungai 1930 m.²¹). Ratai rengė kaimo jaunimą ne tik sąmoningam ūkininkavimui, bet ir visapusiškos pilietinės pozicijos ugdymui. Vasarą jaunieji ūkininkai buvo įtraukiami į vasaros darbus, o žiemą jie buvo skatinami „ruošti ūkininkavimui teoriškai“: skaityti knygas, rašyti ir viešai skaityti referatus įvairiais ūkio tvarkymo klausimais, įrįšti savo bibliotekėlės knygas ir t. t. Vėliau

¹⁶ Namų pramonės ir liaudies meno dirbiniams žemės ūkio parodose išstatyti ir premijuoti taisyklės, *Ūkininko patarėjas*, 1930, Nr. 7, p. 301–302.

¹⁷ Bendrovės veikla aptarta autorės straipsnyje, žr.: L. Štavičiūtė, „Marginių“ bendrovės produkcija 1930–1941 m.: tautinio autentiškumo problema, p. 63–82.

¹⁸ Bendrovės „Marginiai“ krautuvė jau veikia, *Ūkininko patarėjas*, 1931, Nr. 10, p. 405.

¹⁹ *Naujas žodis*, 1932, Nr. 7, p. 125.

²⁰ Parodykime, ką galime pagaminti, *Ūkininko patarėjas*, 1931, Nr. 1, p. 25.

²¹ 1936 m. įkurta JŪR sąjunga įgijo autonomines teises, nors jos reikalais ir toliau rūpinosi vyriausiasis globėjas – prezidentas Antanas Smetona.

nutarta jaunimą sudominti amatais – rengti jiems tradicinių rankdarbių (mezgimo, siuvinėjimo, audimo, medžio drožybos, medžio deginimo, pynimo ir pan.) kursus. 1933 m. pirmieji rankdarbių kursai, kuriems vadovavo Žemės ūkio rūmų instruktorė A. Koževytė-Bendoravičienė, suorganizuoti jaunesiems ūkininkams Prienuose. Tais pačiais metais buvo sudaryta ir „Jaunojo ūkininko“ laikraštelyje paskelbta išsamesnė kursų programa, pagal kurią mergaitės buvo mokomos adyti, siūti, megzti, austi, pinti iš šiaudų, ajerų, virvių, siūlų, berniukai – „medžio, odos ir vielos darbų“, dažyti, pinti, gaminti dirbinius iš gyvulių šerių ir ašutų²². Dvisavaitiniuose kursuose ratelių nariai darė smulkius namų apyvokos daiktus, įrankius, rankdarbius. Tautiškų rankdarbių įsisavinimas tapo būtinas kiekvienam sąmoningam kaimo jaunuoliui. Pasibaigus kursams, berniukai džiaugdavosi savo darbo grėbliais, šakėmis, dalgiakočiais, drožinėtomis lazdomis, samčiais, rankšluostinėmis, sukaltais inkilais, mergaitės – pintinėlėmis, rezginėmis, hamakais, virvėmis, audiniais, juostomis, mežginiais ir t. t.²³ Dažnūs Jaunųjų ūkininkų ratelių narių ekskursijos po Kauną metu kaip į muziejų jaunuoliai buvo vedami į „Marginių“ parduotuvę.

Pradėtos organizuoti Jaunųjų ūkininkų ratelių kilnojamosios rankdarbių parodėlės. Pirmoji tokia ekspozicija, kurią aplankė įspūdingas skaičius žiūrovų (per 9000), 1937 m. apkelioavo Alytaus, Trakų ir Ukmergės apskritys²⁴. Dėmesį jaunųjų ūkininkų darbams rodė ir Žemės ūkio rūmų vadovybė, net šalies prezidentas. Jaunieji ūkininkai dalyvaudavo kiekvienoje žemės ūkio ir pramonės parodoje. Svarbus talentingo kaimo jaunimo įvertinimas buvo Lietuvos dailininkų sąjungos kvietimas dalyvauti 1937 m. III rudens dailės parodoje Kaune, kurioje jaunieji ūkininkai eksponavo nemažai medžio dirbinių (drožinėčių dėžučių, druskinių, rankšluostinių, kultuvių, verpsčių), mežginių (pirštinių, šalikų, megztinių), odos dirbinių (arklių pakinktų, diržų) ir kitokių dailiai pagamintų namų apyvokos daiktų. To meto spauda specialiuose straipsniuose aptarė ūkininkų eksponatus šioje parodoje²⁵. Mėgėjiška kūryba ne vieną kaimo jaunuolį vėliau paskatino atsidėti dailiesiems amatams ar net rimtesnei kūrybai.

„Jaunieji ūkininkai pirmieji mūsų sodžiuje ėmėsi tvarkyti ir ugdyti sodžiaus meno dalykus, – vertino ratelių narių pastangas spauda. – Ten, kur pakelėje tūnojo supuvęs ir pasviręs senas meniškas protėvių statybos kryžius, jo vietoje atsiranda dar puošnesnis, dar gražesnė koplytėlė su savo darbo lietuviškais rūpintojėliais. Kur margose skryniose tautiškų drabužių terandame tik senas liekanas, ten jaunoji ūkininkė audžiasi ir siuvasi sau puošnius tos apylinkės tautiškus drabužius ir jais per iškilmes pasirodo savo draugių ir svečių tarpe.“²⁶

Įdiegti tautinio savitumo pojūtį savamoksliams amatininkams nebuvo paprasta. Tuo kiekvieną kartą įsitikindavo žemės ūkio parodų dirbinius vertinusi komisija, į kurią įėjo P. Galaunė, I. Šlapelis, K. Griniuvienė, Sofija Čiurlionienė, A. Stankevičaitė, A. Tamošaitis. Ekspozicijose pradžioje buvo nemažai pagal masinės produkcijos pavyzdžius padarytų miesčioniškų darbų. Su tuo nuosekliai kovojo rūmų specialistai, siūlė „nustatyti šeimininges ant tikresnio kelio“, pasirinkti kryptingesnę veiklą, vengti rankdarbiuose „liūtų, gėlių ir kitokių svetimų padabinių“²⁷. Audėjos dažnai buvo kritikuojamos dėl lietuviams nebūdingų raštų ir technikos,

²² Dvisavaitinių JŪR darbelių kursų programa, *Jaunasis ūkininkas*, 1933 11 16, p. 204.

²³ Iš viso rankdarbių kursų 1933 m. baigė 314 jaunųjų ūkininkų, 1934 m. – 1354, 1935 m. – 1774 JŪR nariai. Žr.: *Žemės ūkio Rūmų 1933–1935 metų darbų apyskaita*, Kaunas, 1936, p. 171.

²⁴ *Ibid.*, p. 185.

²⁵ Žr. A. Tamošaitis, Jaunieji ūkininkai kuria naują sodžiaus meną, *Jaunasis ūkininkas*, 1937 12 30; J. Vaidotas, Dailieji amatai III rudens dailės parodoje, *Amatininkas*, 1937, Nr. 50, p. 30.

²⁶ A. Tamošaitis, Jaunieji ūkininkai kuria naują sodžiaus meną.

²⁷ K. Naunčikas, Namų pramonė, darbeliai ir amatai, *Ūkininko patarėjas*, 1935, Nr. 40, p. 5.

ypač daugianyčių audinių, „kuriais apsikrečia svetimuose kraštuose (kaip kokia limpama liga) arba iš kitų šalių albumų“. Taip einama „link nutautėjimo“, be to, leidžiama svetimai pramonei nukariauti savąją rinką²⁸. Mėgėjiškos, o kartais ir naivios liaudiškų formų ir raštų interpretacijos buvo neatsiejamas gabaus kaimo jaunimo dirbinių bruožas. „Drožyboje gi dažnai matome perdaug „tautiškumo“, – aiškino rūmų instruktorius Kazimieras Naunčikas. – Abrūsnyčioje, lentynoje, kabykloje būva išpjaustyta ir Vilnius, ir kunigaikščiai, ir Vytis, ir dar eilė šūkių. Suprantama, kad perdaug prikrauta. Be to, ant paprasto rakando reiktų vengti dėti kilnius šūkius, didelių žmonių atvaizdus. Čia gal užtektų paprasto mūsų gamtos vaizdelio ar rašto motyvo.“²⁹

Tradiciniais amatams didelę įtaką darė konkretaus laikotarpio liaudiškumo samprata, dailiųjų amatų sąjūdžio estetinė programa, XX a. I pusėje patyrusi esminių pokyčių. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje pradėjus rinkti ir sisteminti liaudies dailės pavyzdžius, menininkai ir lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjai etniškumą labiau siejo su išoriškais tautiškumo požymiais (ornamentu, motyvais, siužetais, pan.), vėliau, ypač 4-ajame dešimtmetyje, pradėta siekti bendresnių liaudiškumo principų, „vidinės dvasios“, sodžiaus mene įžvelgti klasikinio meno principai, kuriais rėmėsi modernioji dailė³⁰. Jei vaizduojamojoje dailėje tautiškumo sampratos kaita nuo išorinių požymių link vidinės esmės buvo akivaizdi, tai taikomojoje dailėje ir ypač dailiuose amatuose visą laiką grėsė tiesmukos traktuotės ir ornamanto sąsajų su daikto paskirtimi bei forma nepaisymo pavojus. Neatsitiktinai net 4-ojo dešimtmečio pabaigoje meistrai buvo mokomi tinkamai dekoruoti dirbinius, atsižvelgti į daikto paskirtį, medžiagą, raštų kilmę³¹. Jiems kantriai aiškinta, kad negalima lietuviškais raštais dekoruoti „kiekvieno daikto, kuris mums po kojų pasipina, nežiūrėdamas, ar jam tas tinka, ar ne, tada kaip ir užrištomis akimis žengiamo prie savojo stiliaus liepto galo“³². Į pagalbą buvo pasitelkti profesionalūs dailininkai, kūrę daugiausia stilizuotų ir sumodernintų liaudiškų dirbinių ir raštų pavyzdžius³³.

Tautiškumas ne visuomet buvo teisingai traktuojamas netgi išsilavinusių menininkų ir kultūros veikėjų. Tai patvirtintų sumodernintų tautinių raštų (ypač perimtų iš liaudies audinių) populiarumas įvairiuose taikomosios dailės ir taikomosios grafikos dirbiniuose. Apie menką savų tradicijų pažinimą byloja ir dailininko Vytauto Kazimiero Jonyno, tvarkiusio 1937 m. pasaulinės parodos Paryžiuje Lietuvos ekspoziciją, entuziazmas dėl sodietės siuvinėto dirbinio, apie kurio populiarumą dailininkas rašė iš Paryžiaus į Kauną Spaudos biuro vadovei Magdalenai Avietėnaitei: „Kaimietės siuvinėta staltiesė turi milžinišką pasisekimą <...>. Ji jau seniai nupirkta, bet mes ją išstatę kaip eksponatą, tai pirkėja ją gaus tik parodai užsidarius. Nežiūrint tokių sąlygų, pirkėjų nuo jos negalima atginti.“³⁴ Į šiuos žodžius iš karto reagavo rankdarbių specialistė Mikalina Glemžaitė ir rašytoja S. Čiurlionienė, prisidėjusios prie parodos rengimo. Pastaroji skubiai rašė V. K. Jonynui į Paryžių,

²⁸ A. Tamošaitis, Nelietuviški audinių raštai, *Ūkininko patarėjas*, 1931, Nr. 4, p. 163.

²⁹ K. Naunčikas, Namų pramonė, darbeliai ir amatai, p. 5.

³⁰ I. Kostkevičiūtė, Vincas Svirskis ir nekanoninė primityvizmo esmė, *Primityvumas mene*, Vilnius, 1999, p. 205; J. Mulevičiūtė, op. cit., p. 196.

³¹ A. Jaroševičius, Kurkime lietuviškus raštus, *Amatininkas*, 1940, Nr. 7, p. 119.

³² *Sodžiaus menas*, kn. 4: *Juostos*, p. 24.

³³ Modernių dirbinių pavyzdžių kūrimo problema autorės jau aptarta, žr.: L. Šatavičiūtė, „Marginių“ bendrovės produkcija 1930–1941 m.: tautinio autentiškumo problema, p. 63–82.

³⁴ V. K. Jonyno laiškas iš Paryžiaus „Marginių“ bendrovei. 1937, birželio 26, *Mokslių akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – MABRS), f. 245–12, l. 51.

prašydama kuo toliau slėpti nuo žiūrovų akių jo aprašytą staltiesę ir išsamiai aiškindama, kad „jokie spalvuoti siuvinėjimai nėra charakteringi mums. Tai žydiški-vokiški trafaretiniai rankdarbiai – jokių būdu negali būti viešai rodomi. Tikri lietuvaičių rankdarbiai – kaišytiniai audekiai“³⁵.

Amatininkus ugdė autentiški tautodailės pavyzdžiai. Daug dėmesio liaudies meno puoselėjimui skyrė apskrityse veikusios kraštotyros draugijos, organizavusios apylinkių muziejus, rinkusios jiems etnografijos dirbinius³⁶. Visame krašte buvo rengiamos miestų ir miestelių senovės dienos, kuriose svarbią vietą vaidino ne tik senoviškų dirbinių, bet ir rankdarbių parodos. Tautodailės eksponatai M. K. Čiurlionio galerijai buvo atitekę iš Lietuvių dailės draugijos ir privačių rinkinių. 1923 m. pati galerija sistemingiau pradėjo kaupti liaudies meno pavyzdžius. Etnografinius dirbinius kaimuose kaip būsimi Oro muziejaus eksponatus arba metodines priemones amatininkams rinko Žemės ūkio rūmų instruktoriai. Senoviškų pastatų, buitinių padargų meninę ir istorinę vertę turinčių daiktų fotografavimas, matavimas, braižymas ir rinkimas buvo įtrauktas į Žemės ūkio rūmų Statybos skyriaus inžinierių ir technikų darbo planus³⁷. Liaudiškumo buvo mokoma iš liaudies dirbinių ir ornamentų pavyzdžių, kurių kopijų buvo pagaminama visuose rūmų amatų kursuose. Buvo išaudžiama audinių fragmentų drabužiams, kilimams, užuolaidoms, lovatiesėms, staltiesėms, numezgama liaudies raštais dekoruotų pirštinių, kojinių, šalikų, megztinių, parengta medžio, metalo, odos dirbinių, siuvinėjimo, nėrimo ir kitokių pavyzdžių, nupiešta lietuvių liaudies baldų, tautinių drabužių, audinių piešinių. Jais buvo aprūpinamos rankdarbių instruktorės, gimnazijų ir žemės ūkio mokyklų mokytojos, moterų organizacijų atstovės. Prie tautiškumo platinimo prisidėjo ir rankdarbių parodos, kurios buvo rengiamos pasibaigus kiekvieniems Žemės ūkio rūmų amatų kursams.

Dailių dirbinių kūrėjai ilgą laiką dažniausia rėmėsi ornamentų pavyzdžiais, nusižiūrėtais iš Lietuvą pasiekdavusių užsienio leidinių ir amatininkų ornamentų albumų. Lietuvoje nuo XX a. pradžios keltas pavyzdžių albumų amatininkams poreikis, tačiau savi leidiniai vėlavo. 1923 m. pasirodžiusi O. Kairiūkštienės knygelė „Lietuviškų raštų rankų darbams rinkinėlis“ neturėjo net įvado, buvo sudaryta tik iš nubraižytų pavyzdžių³⁸. Bene pirmas rimtesnis liaudies ornamentų rinkinys – I. Šlapelio „Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas“ – pasirodė tik 1925 m., o Antano Rūkštelės knyga „Lietuvių tautodailė“ – 1929-aisiais³⁹. Ketvirtajame dešimtmetyje tarp amatininkų vis labiau plito dideliu tiražu leidžiami Žemės ūkio leidiniai, kuriuose buvo aiškinama lietuviškų dirbinių gamyba, formų ir raštų savitumas. Pasirodė ne tik aštuoni „Sodžiaus meno“ (1931–1938) serijos leidiniai, bet ir A. Tamošaičio knygos „Audimas“ (1933), „Austiniai kilimai“ (1935), „Staltiesės“ (1935)⁴⁰; dvi pastarosios išleistos „Sodžiaus pramonės“ serijoje, taip pat A. Tamošaitienės „Mezgimas“ (1935), „Mergaičių darbeliai“ (1937), „Namie austi drabužiai“ (1937),

³⁵ S. Čiurlionienės laiškas V. K. Jonynui į Paryžių. 1937, birželio 30, *MABRS*, F. 245–12, l. 68.

³⁶ Žr. plačiau: J. Mulevičiūtė, op. cit., p. 162–167; G. Jankevičiūtė, op. cit., p. 140–148.

³⁷ 1933 m. apskričių statybos technikai parengė 45 pastatų ir žemės ūkio mašinų brėžinius, o 1935 m. nufotografavo 410 etnografinių sodybų arba pavienių pastatų. Jų originalai pateko į Žemės ūkio rūmų biblioteką, o kopijos atsidūrė Archeologijos komisijoje, Lietuvos atstovybėje JAV. Žr.: *Žemės ūkio Rūmų apyskaita 1933–1935*, p. 160, 162.

³⁸ O. Kairiūkštienė, *Lietuviškų raštų rankų darbams rinkinėlis*, Kaunas, Vilnius, 1923.

³⁹ A. Rūkštelė, *Lietuvių tautodailė*, Kaunas, 1929.

⁴⁰ Šie leidiniai išsamiai aptarti autorės straipsnyje, žr.: L. Šatavičiūtė, Antano Tamošaičio tautinio stiliaus koncepcija, *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 81–85.

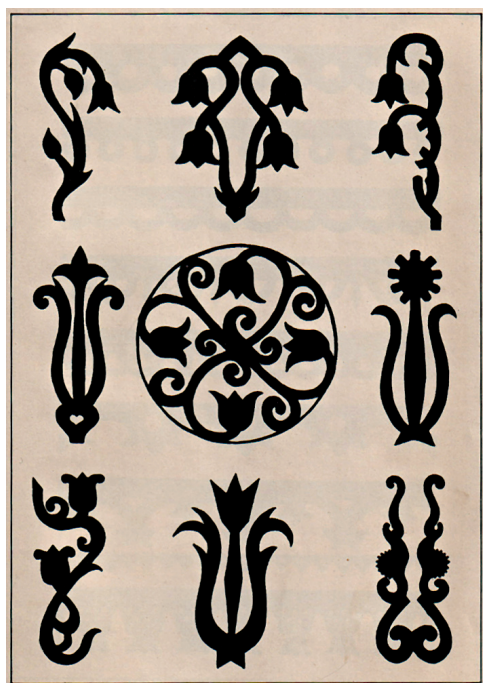
„Mūsų rankdarbiai“ (1939), A. Jaroševičiaus „Medžio darbeliai“ (1939) ir kt. Šie spaudiniai ugdė tautiškumo sampratą, priminė liaudies dirbinių gaminimo būdus, tradicines formas ir ornamentus. Amatininkus parodose stengtasi paskatinti ne tik premijomis, bet ir gražiai įrištomis „Sodžiaus meno“ knygomis.

Visą 4-ąjį dešimtmetį užtrukęs amatininkų auklėjimas spaudoje tautine dvasia rodo, kad etnografinių formų įsisavinimas modernaus gyvenimo sąlygomis nebuvo sklandus. Rašytiniai šaltiniai atskleidžia didelį pavienių institucijų ir kultūros veikėjų darbą, kuris buvo nuveiktas sugrąžinant pagarbą liaudies menui, atgaivinant etnografinių dirbinių tradicijas. Poreikį tautiniams dirbiniams kėlė augantis liaudies meno statusas, visuomenės švietimas, o namų pramonę skatino meistrų veiklą koordinavusi sistema, susidėjusi iš instruktavimo, aprūpinimo darbo priemonėmis, dirbinių surinkimo ir pardavimo grandžių. Natūralioje sodžiaus aplinkoje gyvenusiems ir dirbusiems kaimo meistrams, veikiamiems bendros visuomeninio gyvenimo atmosferos, buvo sudarytos sąlygos atgaivinti ir tęsti tautinių dirbinių tradicijas. Garsiausių XX a. amatininkų biografijose kartojasi faktai apie kūrybinio kelio pradžią „Marginiuose“ arba žemės ūkio parodose. Iki šiol nesusisteminti (kažin, ar tai įmanoma padaryti dabar), išblaškyti, tik fragmentiškai žinomi ano meto jų gaminiai. Vyko kaimo ir miesto kultūrų suartėjimas, skonio supanašėjimas, atsispindėjęs tradiciniuose rankdarbiuose. Vieni kopijavo savo vietovės tautodailės pavyzdžius, kiti stengėsi priartėti prie profesionalių dailininkų manieros arba suteikti darbams ideologinio angažuotumo. Skirtingų sričių gamintojai susidurdavo su nevienodais sunkumais. Modernėjantis šalies gyvenimas pasmerkdamas nunykti vienas, skatino iškilti kitas dirbinių rūšis. Lengviausiai prie pakitusių sąlygų prisitaikė audėjos, sunkiau buvo medžio drožėjams, priverstiems keisti veiklos pobūdį, įsisavinti naujas drožinių rūšis.

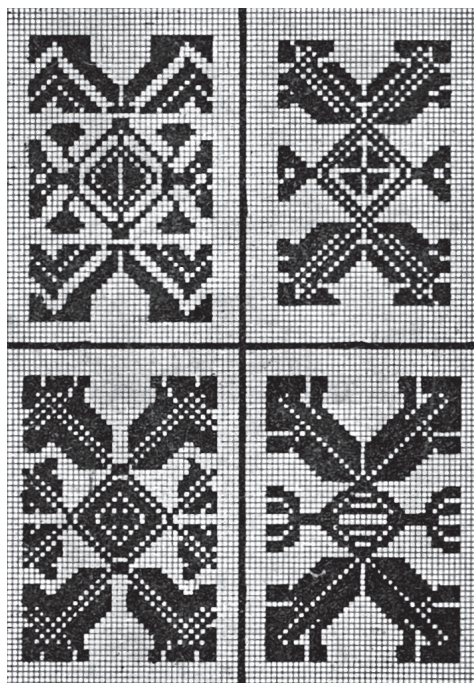
Tarpukario valstybės politikos ir šalies šviesuomenės pastangomis buvo atgaivintos liaudies dirbinių gamybos tradicijos, išplėtotą namų pramonę, užėmusi svarbią vietą modernioje kultūroje, leidusi atsiskleisti naujo etapo tautos kūrybinėms galioms. Žemės ūkio rūmų tarnautojo ir amatų instruktoriaus A. Tamošaičio nuveikti darbai gana gerai žinomi. Tuo tarpu jo mokytojo muziejininko ir autoritetingo liaudies meno tyrinėtojo P. Galaunės, paskatinusio A. Tamošaitį rinktis tautinių tradicijų sergėtojo kelią, biografiją galima papildyti dar ir aktyvaus tradicinių amatų gaivinimo stratego bruožais. M. K. Čiurlionio galerijos direktorius sudarinėjo amatininkų veiklą ir liaudiškumo kriterijus reglamentuojančias taisykles, dalyvavo įvairiose komisijose, formulavo konkursų nuostatas, atrinkdavo dirbinius parodose, recenzavo juos spaudoje. P. Galaunės, A. Tamošaičio, I. Šlapelio ir kitų tarpukario tautinio stiliaus propaguotojų pastangomis buvo atvertas dar vienas liaudies amatų plėtros puslapis, kuris jau XX a. II pusėje laikytas savaimingai išaugusiu iš archajinių krašto tradicijų.

Gauta 2007 03 22

Parengta 2007 04 16

Faneros pjaustinėjimo pavyzdžiai moksleiviams (Sodžiaus menas. Liaudies meno dirbinių raštai, 1931)

Audinių (tulpių) raštai. Pavyzdys audėjoms (A. Tamošaitis, Austiniai kilimai, 1935)

Liaudies skrynios dekor ornamentas (Sodžiaus menas. Liaudies meno dirbinių raštai, 1931)

Lietuviško kilimo projektas. Pavyzdys audėjoms (A. Tamošaitis, *Austiniai kilimai*, 1935)

Margučių puošybos pavyzdžiu stilizuotas tautinis ornamentas. (*Sodžiaus menas. Liaudies meno dirbinių raštai*, 1931)

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Restraints of the style: searching for national identity in home-made artefacts of the interwar period

Summary

The object of the article is the situation of traditional rural crafts in Lithuania in the beginning of 1930s when coordination of craftsmen's activities was started on the institutional level. Even though home-made wares were still widely in use in rural areas, the economic and cultural changes in the state deeply affected the daily life of country people and traditional crafts faced the threat of extinction. During the interwar period, enlightened people realized that folk crafts were of great importance to the Lithuanian people and it was necessary to attach more significance to this problem in order to protect folk crafts from extinction. Relations between folk style and cosmopolitan manifestations were of extreme importance to the manufacturers of mass-production home-ware which imitated or interpreted folk arts stylistics.

The mastering of the folk style was far from being a smooth process under conditions of the modern life-style. Written sources reveal the fact that a lot of work was done by institutions and cultural figures in pursuance of enhancing respect to folk art by means of reviving traditions. The need for traditional artefacts arose from the higher status of folk art and enlightenment of society. The development of home industry was boosted by the system, intending to coordinate craftsmen's activities in rural areas, which consisted of instructions, supply of tools, pickup and sale of home-ware. The system was organized by the Chamber of Agriculture in Kaunas. Paulius Galaunė, Antanas Tamošaitis, Ignas Šlapelis and other propagators of the folk style in the inter-war period made every effort to open one more page of the book of the development of folk art, which later, in the second half of the 20th century, was considered to have naturally developed from the archaic traditions of the state.